

زاراوهی دهقی کراوه له ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا

فواد ره‌شید محهمه‌د^۱

پروفیسوری یاریده‌ده‌ری زمان و ویژه‌ی کوردی، زانکۆی سه‌لاحه‌دین، هه‌ولیر

تاریخ دریافت: ۱۹ آبان ۱۳۹۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۳ بهمن ۱۳۹۷؛ صص ۱۲۱-۱۲۹

چکیده

اصطلاح متن‌گشوده یکی از اصطلاحات نقد ادبی معاصر است که از منتقد و رمان‌نویس ایتالیایی، امبرتو اکو گرفته شده است. از دیدگاه اکو این اصطلاح به میزان امکان خوانش‌های متفاوت از یک متن بستگی دارد. متن‌گشوده به متنی ادبی گفته می‌شود که خوانش‌های متفاوتی را شامل شود و متن را از مرز معنایی مشخص و تعیین شده دور سازد. این اصطلاح به عنوان اصطلاحی نقادانه از مکتب پس‌اساختارگرایی در چهارچوب آن دست از نظریه‌های نقد ادبی برآمد که به نقش خوانش اهمیت فراوانی می‌دادند. این موضوع مربوط به ماندگاری متن و چندگانگی خوانش است. مفهوم این اصطلاح مخالف «متن بسته» است که تفسیر یا خوانشی واحد و معین دارد و چند تفسیر را نمی‌پذیرد. برخی از منتقدان کرد در مراکز نقد ادبی، اصطلاح «متن گشوده» را از معنای اصلی خود که متضمن تفسیرهای متعدد از متن است، دور کرده‌اند و آن را در موضوعات دیگری غیر از حوزه‌ی اصلی به کار برده‌اند. برای نمونه، آن را با موضوع ترکیب ژانرهای ادبی در هم آمیخته‌اند. از این رو پژوهش حاضر به عنوان تحقیقی در حوزه‌ی «نقد نقد» نوشته‌های نقد ادبی کردی را که این دو اصطلاح «متن گشوده» و «آمیختگی ژانرهای ادبی» را با هم یکی انگاشته‌اند، نقد و بررسی می‌کند. در همین جا نیز اصطلاح «متن آمیخته» را برای آن دسته از متن‌هایی که دارای آمیزش زیبایی‌شناسانه هستند، پیشنهاد می‌کند. هدف اصلی این پژوهش از یک سو اصلاح معنا و کاربرد درست اصطلاح نقدی «متن گشوده» در تحقیقات ادبی، و از سوی دیگر مشخص کردن اشکالات مربوط به این اصطلاح در مقالات و نوشته‌های مربوط به نقد ادبی در زبان کردی است.

کورتیه

ئهم لی‌کۆلێنه‌وه‌یه هه‌ول‌دانیکه بۆ روون‌کردنه‌وه‌ی چۆنه‌تی ئاماده‌بوونی زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه» له ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا. ئهم زاراوه‌یه زاده‌ی قۆناغی پاش‌پیکهاته‌خواییه و له چوارچینه‌ی ئه‌و تیۆره ره‌خنه‌ییانه هاتوه‌ته ئاراوه که گرنگییان به رۆلی خوینه‌رو کرده‌ی خویندنه‌وه داوه. له دیدی ئیکۆوه ئهم زاراوه‌یه په‌یوه‌سته به راده‌ی توانایی ده‌ق له به‌رده‌م خویندنه‌وه‌ی جیاوازه‌وه و له سنووری مانایه‌کی دیاری‌کراودا نامینیته‌وه. که‌چی هه‌ندیک له ره‌خنه‌گرانی کورد، زاراوه‌که‌یان له مانا و مه‌به‌ستی راسته‌قینه‌ی خۆی دوورخستوه‌ته‌وه و تیکه‌لی بواری ئاوتیه‌بوونی ژانره ئه‌ده‌بییه‌کانیان (تداخل الاجناس الادبیه) کردوه. لی‌کۆله‌ر پێشنیاری زاراوه‌ی «ده‌قی ئاوتیه»ی کردوه بۆ ئه‌و جۆره ده‌قانه‌ی که له رووی پیکهاته‌ی ئیستاتیکییه‌وه دوو ره‌گن. له ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی هه‌وچه‌رخدا، زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه» په‌یوه‌سته به‌وه ده‌قانه‌ی ریکه به خویندنه‌وه و راقه‌کاری جیاواز ده‌ه‌ن. له ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بیی کوردیدا هه‌ندی جار ئهم زاراوه‌یه له‌مانا راسته‌قینه‌یه‌ی خۆی دوورخراوه‌ته‌وه و تیکه‌ل به‌بواری باسی جیاوازی دیکه کراوه‌وه‌کوو بابه‌تی «به‌نیو یه‌کداچوونی ژانره ئه‌ده‌بییه‌کان». ئهم توێژینه‌وه‌یه هه‌ول‌دانیکه بۆ شی‌کردنه‌وه‌ی ئهم کیشه‌یه و هه‌سه‌نگاندن و راست‌کردنه‌وه‌ی بۆچوونی هه‌ندیک له نووسه‌رو ره‌خنه‌گرانی کورد.

واژگان کلیدی: متن‌گشوده، نقد ادبی، خوانش‌های گوناگون، معناهای متعدد

وشه سه‌ره‌کییه‌کان: ده‌قی کراوه، ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی، راقه‌کاری جیاواز

¹ fuadrashid64@gmail.com

۱- پیشه‌کی

له چوارچیوهی کاریگه‌ربوونی بزاقی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی کوردی به ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی جیهانییه‌وه، چه‌ندین زاراوه و چه‌مکی ره‌خنه‌یی هاتووته نیوئهم بزاقه‌وه. یه‌کیک له‌م زاراوانه «ده‌قی کراوه» یه‌که له نووسهر و رۆمانووسی ئیتالی، ئیمبیرتۆ ئیکۆ وه‌رگیراوه. جیی سه‌رنجه هه‌ندی له ره‌خنه‌گرانی کورد به دروستی و به روونی مامه‌له‌یان له‌گه‌ل ئهم زاراوه‌یه نه‌کردوو، لیره‌وه ئهم توئیزینه‌وه‌یه به‌دیارخستنی ئهم ناروونیه و دواتر روونکردنه‌وه‌یشی به ئهرکی خۆی ده‌زانیت. توئیزینه‌وه‌که‌مان ده‌چیته نیو بازنه‌ی ره‌خنه‌ی ره‌خنه‌وه، ئهمه‌ش بواریکی گرنگی مه‌عریفیانه‌ی گوتاری ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بییه، له‌م میانه‌دا توئیزهر، پیداجوونه‌وه‌ی بۆهه‌ندی له‌و نووسینه‌وه‌ی کوردوه که زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه» یان به مانای دروستی ره‌سه‌نی خۆی به‌کار نه‌هیناوه. ئامانجی توئیزینه‌وه‌که ئه‌وه‌یه که له رووی زاراوه‌ناسیه‌وه له بواری ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بییدا، به‌وردیی و زانستیانه مامه‌له‌ له‌گه‌ل زاراوه‌ی ده‌قی کراوه بکه‌ین. توئیزینه‌وه‌که‌مان به‌سه‌ر دوو ته‌وه‌ردا دابه‌شکردوو: ته‌وه‌ری یه‌که‌م ته‌رخانکراوه بۆ روونکردنه‌وه‌ی مانا و مه‌به‌ستی زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه» لای ئیکۆ که به‌دارپژهری زاراوه‌که‌ داده‌نریت. له ته‌وه‌ری دووه‌میشدا هه‌لسه‌نگاندنیک بۆ راو‌بو‌چوونی چه‌ند نووسهریکی کورد کراوه، که به‌بو‌چوونی ئیمه‌ ورده‌کارانه و زانستیانه مامه‌له‌یان له‌گه‌ل زاراوه‌ی ناوبراو نه‌کردوو.

۲- زاراوه‌ی ده‌قی کراوه و ئیمبیرتۆ ئیکۆ

ره‌خنه‌گر و رۆمانووسی ئیتالی، ئیمبیرتۆ ئیکۆ (۱۹۳۲-۲۰۱۶)، به‌دارپژهری زاراوه‌ی ده‌قی کراوه و ده‌قی داخراو داده‌نریت. ئیکۆ بۆ یه‌که‌مین جار زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌ی له ۱۹۵۸ به‌کارهیناوه ئهمه‌ش له‌میانی به‌شداریکردنی له هه‌ژده‌یه‌مین کۆنگره‌ی زانستی بۆ بابه‌تی فه‌لسه‌فه (ایکو، ۲۰۰۱: ۶-۷) دواتر ئیکۆ ورده‌کاری بیرو بو‌چوونه‌کانی ده‌رباره‌ی هه‌ردوو زاراوه‌ی ناوبراو له دوو توپی کتیییدا به‌ناوی به‌ره‌می کراوه (Opera Aperta) خستووته‌روو (ایکو، ۲۰۰۱: ۷). سه‌ره‌تا ئیکۆ ئهم زاراوه‌یه‌ی له بواری موسیقاوه وه‌رگرت و نموونه‌ی له‌و جو‌ره موسیقایه‌وه هیناوه‌ته‌وه که «راقه‌ی ژهنیاری واتایه‌کی تازه به‌ده‌قی موسیقا ده‌به‌خشی» (ئه‌حمه‌دی، ۲۰۰۵: ۲۷۸). ئیکۆ له‌ روونکردنه‌وه‌ی زاراوه‌ی به‌ره‌می کراوه‌دا پشتی به‌ چه‌ند کاریکی موسیقای کلاسیکی به‌ستوو که نووسه‌ره‌کانیان په‌راو‌بزیکیان بۆ ژهنیاره‌کان به‌جیه‌پشتوو که له‌کاتی ژهنیندا بتوانن چه‌ند بره‌گه‌یه‌کی بژهنن (ایکو، ۲۰۰۱: ۷). ئهمه‌ پێچه‌وانه‌ی ئه‌و کارانه‌ی که ته‌واو پابه‌ندن به‌ چه‌ند یاسا و ریسایه‌کی جیگیر و نه‌گۆره‌وه. ئیکۆ له‌ به‌ره‌می کراوه‌دا

نمونه‌کانی تهنه‌ها له بواری مؤسیقا نه‌بوو، به‌لکو سوودی له بواری وینه‌کیشان و په‌یکه‌رتاشیش بینیه (بوعزیز، ۲۰۰۸: ۳۰). به‌لام دواتر ئیکۆ له سالێ ۱۹۷۹ دا کتیبیک به ناوی خوینهر له حیکایه‌تدا/ بلاوکرده‌وه. له‌م کتیبه‌دا پتر گرنگی به کرده‌ی خویندنه‌وه و راقه‌کردنی ئه‌و ده‌قانه داوه که ده‌قی زمانیین (النصوص اللغویة). هه‌ر وه‌کوو خوێ له پیشه‌کی ئه‌م کتیبه‌یدا ده‌لیت

ئامانجی ئه‌م کتیبه‌ لیکۆلینه‌وه‌یه له دیارده‌ی گێرانه‌وه‌ی زمانی، به‌و پێیه‌ی جیی راقه‌کاریه‌ له‌لایه‌ن خوینهره‌وه، ... له‌م کتیبه‌دا باس له نمونه‌ی ده‌قی بیستراو بینراو، ... هتد ناکه‌م هه‌روه‌کو له کتیبی (به‌ره‌می کراوه‌) دا وامکردبوو، به‌لکو لیره‌دا ئامانج تهنه‌ها لیکۆلینه‌وه‌ی ده‌قه‌ زمانییه‌ کانه ... هه‌ولده‌دم له‌م کتیبه‌دا ئه‌وه‌ شروقه‌ بکه‌م که چۆن له ده‌قیگ تیده‌گه‌ین، نه‌ک چۆن له به‌ره‌میکی هونه‌ریی تیبگه‌ین، نکۆلیی له‌وه‌ ناکه‌م که چهند سه‌رنجیکم ده‌برپوه، ده‌کرێ به‌شداریی بکات له‌گه‌شه‌پیدانی ئیستاتیکای راقه‌کاری و کرده‌ی وه‌رگرتنی خوینهر. (ایکو، ۱۹۹۶: ۹)

۲-۱- ده‌قی کراوه و چه‌مکی کرانه‌وه

زاراوه‌ی ده‌قی کراوه یان به‌ره‌می کراوه، زاراوه‌به‌کی پرخنه‌یی نوییه و به‌ شیوه‌به‌کی گشتی ده‌که‌ویته‌ نیو بازنه‌ی ئه‌و ئاراسته‌ و میتۆده‌ پرخنه‌ییانه‌ی که گرنگی به‌ رۆلی خوینهر و کرده‌ی خویندنه‌وه و راقه‌کاری ده‌ده‌ن. ئیکۆ له پیشه‌کی کتیبه‌که‌یدا خوینهر له چیرۆکدا/ ئاماژه‌ بو ئه‌وه‌ ده‌کات که له کتیبی به‌ره‌می کراوه‌دا پتر سه‌رقالی ئه‌وه‌بووه له‌و چۆنیتیه‌ تیبگات که به‌ره‌میکی هونه‌ریی وا لیده‌کات ریگه‌ به‌ راقه‌کردنیکێ ئازادانه‌ بدات (ایکو، ۱۹۹۶: ۷). که‌واته‌ چه‌مکی کرانه‌وه‌ راسته‌وخۆ په‌یوه‌سته‌ به‌ راده‌ی کرانه‌وه‌ی ده‌ق له‌به‌رده‌م کرده‌ی راقه‌کاری و خویندنه‌وه‌ی جیاوازا، هه‌لبه‌ته‌ هه‌موو ده‌قه‌کان توانای کرانه‌وه‌یان نه‌ک هه‌روه‌کو یه‌ک نییه‌، به‌لکو هه‌ندی ده‌ق خویندنه‌وه‌یه‌کی دیاریکراو هه‌لده‌گرن و ریگه‌ به‌ لیکدانه‌وه‌ و راقه‌کردنی جیاواز نادات، ئیکۆ ئه‌م جووره‌ ده‌قانه‌ی به «ده‌قی داخراو» له‌قه‌له‌مداوه (تشاندر، ۲۰۰۲: ۱۴۰).

۳- زاراوه‌ی ده‌قی کراوه له پرخنه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا

ئاشکرایه‌ پرخنه‌گرانی کورد - به‌ پێی قۆناغ و ده‌رفه‌ت - به‌شیوه‌ی جیاواز هه‌ولیانداوه‌ زاراوه‌کانی پرخنه‌ی ئه‌ده‌بی هاوچه‌رخ به‌ خوینهری کورد ئاشنا بکه‌ن، چ له‌رووی تیۆرییه‌وه‌ بیت یاخود پراکتیزه‌کردنی ئه‌م زاراوانه‌وه‌ بیت له‌ میانێ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی پرخنه‌ییدا. له‌م چوارچێوه‌یدا ئه‌گه‌ر سه‌رنجی به‌ره‌می نووسه‌ر و پرخنه‌گرانی کورد بده‌ین، تیبینی ده‌که‌ین ئاماده‌بوونی زاراوه‌ که‌ لای هه‌ندیکیان به‌ شیوه‌یه‌که‌ پێویستی به‌ روونکردنه‌وه‌یه‌. بو نمونه‌یه‌کی ئه‌م دۆخه‌ به‌ پێی زنجیره‌ی میژوویی باسی چهند نووسینیک ده‌که‌ین که تاییه‌تن به‌م بابته‌وه‌.

۳-۱- ره‌خه له بۆچوونی نه‌وزاد ئه‌حمهد ئه‌سوه‌د

نه‌وزاد ئه‌حمهد ئه‌سوه‌د له هه‌ولێ ناساندنی زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌دا نووسیویتی «ده‌قی کراوه ... به‌عه‌ره‌بی (النص المفتوح) ... زاراوه‌یه‌کی ره‌خه‌یی نوێیه و ... رۆماننووس و سیمۆلوژیستی ئیتالی ئۆمبرتۆ ئیکۆ (۱۹۳۱، ...)» ئه‌م زاراوه‌یه‌ی داهیناوه و کتیبیکیشی به‌و ناونیشانه چاپ کردوه، مانای ئه‌م زاراوه‌یه‌ پێوه‌ندی به‌ راقه‌ کردن و ته‌ئویلی تیکستی ئه‌ده‌بی و هونه‌رییه‌وه هه‌یه، به‌و پێیه‌ی تیکست کراوه‌یه له‌وه‌ی چهند مانا و چهند ته‌ئویل هه‌لده‌گریت...» (ئه‌سوه‌د، ۲۰۱۱: ۳۴۵-۳۴۶). هه‌ر له‌ درێژه‌ی ناساندنه‌که‌دا ده‌لیت: «له‌ به‌رانبه‌ر ده‌قی کراوه و ده‌قی داخراوی ئیکۆدا، ره‌خه‌گری فه‌ره‌نسی رۆلان بارت (۱۹۱۵-۱۹۸۰) دوو زاراوه‌ی دیکه‌ داده‌هینیت که‌ بریتیین له‌: «ده‌قی خوینراو» و «ده‌قی نووسراو». ده‌قی کراوه له‌لای ئیکۆ له‌ مانادا نزیك ده‌بیتوه له‌ ده‌قی خوینراو له‌لای رۆلان بارت، ده‌قی داخراویش هاوشانی ده‌قی نووسراوه» (ئه‌سوه‌د، ۲۰۱۱: ۳۴۹). لیره‌وه‌ جیبی سه‌رنجه‌ که‌:

ئه‌لف. به‌ روونی زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌ی به‌ خویننه‌ر نه‌ناساندوه و کاتیکیش ده‌لیت: «به‌و پێیه‌ی تیکست کراوه‌یه له‌وه‌ی چهند مانا و چهند ته‌ئویل هه‌لده‌گریت» (ئه‌سوه‌د، ۲۰۱۱: ۳۴۶)، دوو بۆچوون دیته‌ به‌ر زه‌ینی خویننه‌ر، یه‌که‌میان که‌ تیکستی کراوه، واتا ئه‌و ده‌قه‌ی چهند خویننه‌وه‌یه‌که‌ هه‌لده‌گریت، دووه‌میشیان ئه‌وه‌یه‌ وای نیشان داوه که‌ ده‌ق به‌ گشتی کراوه‌یه، ئه‌مه‌ش حوکمیکی ره‌هایه، چونکه‌ هه‌موو ده‌قیکی ئه‌ده‌بی ده‌قیکی کراوه‌ نییه. بێ. تا ناوی رۆلان بارت-ی نه‌هینابوو، هه‌یچ ئاماژه‌یه‌کی به‌ «ده‌قی داخراو» لای ئیکۆ نه‌داوه و کاتیکیش زاراوه‌کانی ده‌قی خوینراو و ده‌قی نووسراو دینیته‌ ئاراوه، هینده‌ی تر بابه‌ته‌که‌ لای خویننه‌ر لیل و ته‌ماوی ده‌بیت، چونکه‌ خودی زاراوه‌کانی رۆلان بارتیشی روون نه‌کردۆته‌وه.

۳-۲- ره‌خه‌ له‌ بۆچوونی حسه‌ین له‌تیف

حسه‌ین له‌تیف له‌ وتاری «ده‌ق له‌ چاوه‌روانی خویننه‌ردا» باسی زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌ی کردوه و به‌ دروستی مانای زاراوه‌که‌ی گرینه‌داوه‌ته‌ بابه‌تی بوونی خویننه‌وه‌ی جیاوازی ده‌قی ئه‌ده‌بیه‌وه. له‌م چوارچێوه‌یه‌دا له‌ رینگه‌ی وروژاندنی پرسیاری «ئایا ده‌قی کراوه‌ بریتیه‌ له‌وه‌ی ده‌قنووس به‌ بریاریکی پێش‌وه‌خته‌ ده‌ینووسیت؟» (له‌تیف، ۲۰۱۷: ۹۳). له‌ گۆشه‌نیگای ئه‌م پرسیاره‌وه ره‌خه‌ له‌ شیرکۆ بیکه‌س-ی شاعیر ده‌گریت که‌ ده‌قه‌کانی «ملوانکه‌»ی به‌ «ده‌قی و آلا» ناو بردوه، ناوبراو ده‌لیت: «ئیمه‌ کۆمیتتمان له‌سه‌ر ئه‌زموونی ملوانکه‌ هه‌یه». کۆمیتته‌که‌ی له‌سه‌ر ئه‌و تیبینییه‌یه

كە شىركۆ بىكەس سەرەتاي كىتېبى ملوانكە لە ناساندنى ئەم بەرھەمەى خۆيدا نووسىۋېتى «ئەم كىتېبەشم ھەر ناناۋە دەقىكى ۋالا! بەلام من مەبەستم لە تىكستى ۋالا و كراۋە چىيە؟! لە سادەترىن پىناسە كوردنا. مالىكە نە يەك بابەت و نە يەك فۆرمى ديارىكراۋى تيا ناژى ھىچ كام لە شىعر و چىرۆك و پەخشان و پەخشانە شىعر و شانۋنامە خاۋەنى ھەموو مالىكە نىن» (بىكەس، ۲۰۰۷: ۶). حسەين لە تىف پەخنى لەم تىبىنىيەى شىركۆ بىكەس گرتوۋە و نووسىۋېتى «ئەم تىگەشتنە بۆ دەقى ۋالا تىگەشتىكى ھەلەيە، تىگەشتنە كەى شىركۆ بىكەس بۆ دەقى كراۋە دوور و نىزىك پىۋەندى بە تىۋرىيە كەى ئىكۆۋە نىيە» (لە تىف، ۲۰۱۷: ۹۷).

ناۋبراۋ لە بەردەۋامىي پەخنى گرتنە كەيدا دەلېت: «ئەگەر شىركۆ بىكەس ۋەك پىۋىست ئاگادارى پەخنى بۋايە، ئەۋە ئەۋ كۆمىنتەى بۆ كىتېبى ملوانكە نەدە نووسى». لە راستىدا لىرەدا تىكەلكارىيەك لە نىۋان زاراۋەى «دەقى كراۋە» و «دەقى ۋالا» كراۋە و حسەين لە تىف بە وردىي سەرنجى ئەزموۋنى شىعەرى شىركۆ بىكەسى نەداۋە. ئەۋەى ئاگادارى ئەزموۋنى شىعەرى شىركۆ بىكەس بىت تايبەتمەندىيەك لە بلاۋ كوردنەۋەى بەرھەمە كانىدا بەدى دە كات، ئەۋىش ئەۋەيە كە شىركۆ بىكەس خۆى لە ھۆشمەندىيەكى رەخنىيەۋە، بۆ ھەر بەرھەمىكى خۆى زاراۋەيەكى پەخنىيە لەسەر بەرگى بەرھەمە كە داناۋە. لە تەماشاكردنېكى خىرايى لىستى بەرھەمە كانى شىركۆ بىكەس دا بە ئاشكرا ئەم تايبەتمەندىيە بەدى دە كەين.

شىعر	تريفەى ھەلبەست
شىعر	كەژاۋەى گريان
شانۋنامەى شىعەرى	كاۋەى ئاسنگەر
شىعر	من تىنۋىتېم بەگر ئەشكى
شانۋنامەى شىعەرى	ئاسك
پۆستەرە شىعەر	كازىۋە
شىعەرى درېژ	دوۋ سىروۋدى كىۋىيى
چىرۆكە شىعەر	رېۋبار
شىعەرى موقاۋەمەت ۲ بەرگ / شاخ	كەشكۆلى پىشمەرگە
قەسىدەى درېژ / شاخ	داستانى ھەلۋى سوور
كورتە شىعەر / شاخ	ئاۋىنە بچكۆلە كان
شىعەرى درېژ	تەمتوومان
شىعەرى درېژ	دەربەندى پەپوۋلە
شىعەر	ئافات

می‌رگی زام می‌رگی هه‌تاو	شیعر
خاج و مارو رۆژ ژمیری شاعیری	رۆمانه شیعر
بۆننامه	قه‌سیده‌ی درێژ
چراکانی سه‌ره‌له‌موت	په‌خشان
نسی	شیعر
ژن و باران	شیعر
رهنگدان	قه‌سیده‌ی درێژ
له‌چله‌ی چل چرایه‌کدا	په‌خشانه شیعر
خۆم‌ئه‌و وه‌خته‌ی بالنده‌م	شیعر
پاییزه‌میوان	شیعر
کوکوختیه‌ بزپوه‌که	چیرۆک بۆ مندالان
گۆرستانی چراکان رۆمانه شیعر	رۆمانه شیعر
تپوه به‌خۆشه‌ویستیم‌ئه‌سپین	شیعر و په‌خشان
سروده‌ به‌ردینه‌کان	چیرۆکه شیعر یان تیکستیکی و آلا

بوونی ئەم زاراوانه له به‌رانبه‌ر هه‌ر به‌ره‌مه‌میکدا، که ئاماژهن بۆ ناسنامه‌ی ژانریتی ده‌قه‌کان، کارێکی هه‌ر مه‌کیانه نییه و زاده‌ی هۆشمه‌ندیی و ده‌رک پیکردنی شاعیره به‌جیاوازیی پیکهاته‌ی جوانیناسانه‌ی ده‌قه‌کان. پیمان وایه ره‌خنه‌گرتنه‌که‌ی حسه‌ین له‌تیی له‌شیرکۆ بیکه‌س له‌ویوه سه‌رچاوه‌ی گرتوووه حسه‌ین ته‌نھا به‌یه‌ک مانا ته‌ماشای وشه‌ی «والا»ی کردوووه، به‌لام وشه‌که پتر له‌مانایه‌کی هه‌یه. له‌رووی فه‌ره‌نگه‌وه وشه‌ی و آلا ئەم مانایانه‌ی هه‌یه:

والا: پارچه‌ی شتی ره‌نگاو ره‌نگ که مندالان ده‌یکه‌ن به‌جلوبه‌رگی مندالانه (خال، ۲۰۰۵: ۴۸۸)؛

والا: ئاواله (هه‌ژار، ۱۳۸۱: ۹۰۵)؛

ئاوه‌له: وه‌کرئ، و آلا، کراوه، دژی داخراو (هه‌ژار، ۱۳۸۱: ۱۳).

وه‌ک دیاره وشه‌ی (والا) به‌ته‌نھا دوو ماناو مه‌به‌ست ده‌گه‌یه‌نیت:

ره‌نگاو ره‌نگی و هه‌مه‌جۆریی.

کراوه، دژی داخراو.

کاتێ شیرکۆ بیکه‌س له‌پیشه‌کیی ملوانکه‌دا ده‌لێت مه‌به‌ستم له‌زاراوه‌ی تیکستی و آلا، مایکه‌یه‌ک و بابته‌ و یه‌ک فۆرمی دیاریکراوی نییه، به‌و مانایه‌ی زۆربه‌ی ژانره‌کانی هونه‌ر و

ئه‌ده‌بی تیادا کۆکراوه‌ته‌وه، لێره‌دا به‌دیار ده‌که‌وێت وشه‌ی «والا» لای بێکه‌س به‌ مانای «هه‌مه‌ جووری و هه‌مه‌ ره‌نگی» به‌کارهاتووه، به‌کارهاتنه‌ش له‌ شوینی شیاوی خۆیدا، پیمان وایه‌ شیرکۆ بۆ پتر به‌چا‌وروونی خۆینه‌ر ئه‌م روونکردنه‌وه‌ی نووسیوه، ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت، ده‌رکی به‌وه‌ کردووه‌ که‌ زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه‌ یان والا» مانای دیکه‌شی هه‌یه‌. زیاد له‌مه‌ش شیرکۆ بێکه‌س زاراوه‌ی «چیرۆکه‌ شیع‌ر» یان «تیکستیکی والا» ی بۆ به‌ره‌می «سرووده‌ به‌ردینه‌کان» به‌کاره‌یناوه‌ (بێکه‌س، ۲۰۰۵: ۵) لێره‌دا روونتر به‌دیار ده‌که‌وێت که‌ مه‌به‌ستی بێکه‌س له‌ زاراوه‌ی «تیکستی والا» ئاوێته‌بوونی ژانره‌کانی ئه‌ده‌ب و هونه‌ره‌ له‌ دوو توپی ده‌قیکی ئه‌ده‌بیدا. له‌ ئاست ئه‌م کیشه‌ زاراوه‌یه‌دا پیمان باشته‌ زاراوه‌ی «ده‌قی ئاوێته» بۆ ئه‌و ده‌قانه‌ به‌کاربه‌ی‌نریت که‌ پیکهاته‌ جوانیناسانه‌که‌یان فره‌ژانره‌ و زاراوه‌ی ده‌قی «والا» و «کراوه» به‌ مانا ئیکۆییه‌که‌ی به‌کاربه‌ی‌نریت.

۳-۳- ره‌خنه‌ له‌ بۆچوونی ئیدریس عه‌بدو‌للا

ئیدریس عه‌بدو‌للا له‌ باسکردن و شرۆفه‌کردنی هه‌ردوو زاراوه‌ی «ده‌قی داخراو و کراوه»‌دا ئه‌گه‌رچی ئاماژه‌ی به‌وه‌ داوه‌ زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه» و «داخراو» په‌یوه‌ستن به‌ بوونی مانا و خۆیندنه‌وه‌ی جیاواز بۆ په‌که‌میان و په‌که‌مانایی بۆ دووه‌میان، به‌لام زمانی دارشتنی ده‌رپینه‌که‌ی به‌شیه‌یه‌که‌، وه‌ک بلی پی‌پروسه‌ی مانا و لیکدانه‌وه‌ی جیاواز، چالاکییه‌کی ده‌ستکرده‌، بکه‌ری سه‌ره‌کی خۆینه‌ره‌. بۆ نموونه‌ بۆ «ده‌قی داخراو» نووسیویتی: «ده‌ق له‌سه‌ر ته‌نیا په‌ک و اتا کورتبکریته‌وه‌ و کۆشش نه‌کری بۆ ئه‌وه‌ی زیاتر له‌ واتایه‌کی لێ وه‌رگیری» (عه‌بدو‌للا، ۲۰۱۸: ۶۶). به‌لام له‌ کرده‌ی بوون و نه‌بوونی خۆیندنه‌وه‌ی جیاوازدا، به‌ر له‌ خۆینه‌ر خودی ده‌قه‌که‌، رۆلی سه‌ره‌کی ده‌بینیت له‌ چۆنیته‌ی و چه‌ندایه‌تی ئه‌م کرده‌یه‌. دواتر ناوبراو هه‌ردوو زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه‌ و داخراو» ی تیکه‌لی هه‌ندی باه‌تی دیکه‌ کردووه‌ که‌ له‌ بنچینه‌دا هه‌ردوو زاراوه‌که‌ له‌لایه‌ن ئیکۆوه‌ بۆ ئه‌م مه‌به‌ستانه‌ به‌کارهاتوون. بۆ نموونه‌ باسی زاراوه‌ی ده‌قی داخراوی تیکه‌ل به‌ دیدی فۆرمالیسته‌کانی رووس کردووه‌ (عه‌بدو‌للا، ۲۰۱۸: ۶۶)

له‌ راستیدا فۆرمالیسته‌کانی رووسیا داهینه‌ر و به‌کاره‌ینه‌ری زاراوه‌ی «ده‌قی داخراو» و «ده‌قی کراوه» نین. ئه‌وان باسی رۆلی خۆیندنه‌وه‌ و لیکدانه‌وه‌ی جیاوازیان نه‌کردووه‌، فۆرمالیسته‌کان پیمان وابوو ئیستاتیکای ده‌ق په‌یوه‌نده‌ به‌ بنیاتی ره‌گه‌زه‌ پیکه‌ینه‌ره‌کانی خودی ده‌قی ئه‌ده‌بیه‌وه‌ و په‌یوه‌ست نییه‌ به‌ ژین و ژینگه‌ی نووسه‌ره‌وه‌. به‌ واتایه‌کی دی، جگه‌ له‌ بنیاتی زمانی ده‌ق، برۆیان به‌ واقیعی ده‌ره‌وه‌ی ئه‌م بنیاته‌ نه‌بووه‌، چونکه‌ دیدیان بۆ چه‌مکی ئه‌ده‌ب به‌و شیوه‌یه‌ بووه‌ که‌ ئه‌ده‌ب سیستمیکی زمانی تایه‌تمه‌نده‌ (ایغلتن، ۱۹۹۲: ۸).

۳-۴- ره‌خه له بۆچوونی سه‌نگه‌ر نازم حوسین و ریژان سالح مه‌لود

سه‌نگه‌ر نازم حوسین و ریژان سالح مه‌لود له ژیر ناویشانی «ئاوێته‌بوونی ژانره‌کان» باسی حاله‌تی به‌نیو به‌یه‌کداچوونی ژانره‌ ئه‌ده‌بیه‌یه‌کان ده‌که‌ن و لی‌روهه‌ بابه‌ته‌که‌یان تیکه‌ل به‌ زاراوه‌ی «ده‌قی و آلا»ی ئیمبیرتۆ ئیکۆ ده‌که‌ن و ده‌نووسن «کاره‌کانی ژیرار ژینیت که‌ باس له‌ ده‌قی بالابوو، یا بالابوونی ده‌ق ده‌کات، شیوه‌یه‌که‌ له‌ شیوه‌کانی تیکه‌لاوبوونی ژانره‌ ئه‌ده‌بیه‌یه‌کان، هه‌روه‌ها ئیمبیرتۆ ئیکۆی ره‌خه‌گر و رۆماننوسی ئیتالی، که‌ یه‌که‌مین که‌سه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی پراکتیکی زاراوه‌ی ده‌قی و آلا ی بۆ شیکردنه‌وه‌ی ده‌قه‌ چیرۆکییه‌کانی جیمس جویس به‌ کاره‌یناوه‌، کۆششیکێ دیکه‌یه‌ له‌باره‌ی چه‌مکی تیکه‌لاوبوونی ژانره‌کاندا» (حوسین، ۲۰۱۸: ۱۰۵). ئاشکرایه‌ لی‌ره‌دا بابه‌تی به‌نیو به‌یه‌کداچوونی ژانره‌ ئه‌ده‌بیه‌یه‌کان تیکه‌ل به‌ زاراوه‌ی «ده‌قی و آلا» کراوه‌، ئه‌مه‌ش دووره‌ له‌ مه‌به‌ستی ئیکۆوه‌ له‌ به‌کاره‌ینانی زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌، چونکه‌ ئه‌م زاراوه‌یه‌ لای ئیکۆ، په‌یوه‌سته‌ به‌ جه‌مه‌سه‌ره‌کانی کرده‌ی لی‌کدانه‌وه‌ و را‌قه‌ کردنه‌وه‌ که‌ له‌ ده‌ق و خوێنه‌ر پیکدیت. به‌ ده‌ربرینیکی دی، زاراوه‌که‌ گوزارشت له‌ په‌یوه‌ندی دیالیکتیکیانه‌ی نیوان ده‌ق و را‌قه‌کاره‌که‌ی ده‌کات (ئیکۆ، ۲۰۰۱: ۱۵).

۴- ئه‌نجام

زاراوه‌ی «ده‌قی کراوه‌» راسته‌وخۆ په‌یوه‌سته‌ به‌ کرده‌ی بوونی توانای ده‌ق له‌به‌رده‌م خوێندنه‌وه‌ و را‌قه‌کردنی جیاوازا. له‌ نیو ره‌خه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا، هه‌ندی له‌ نووسه‌ران زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌یان تیکه‌ل به‌ چه‌ند بابه‌ت و بواریکی جیاواز کردوه‌، له‌و بابه‌ت و بواره‌ی که‌ ئیمبیرتۆ ئیکۆ دا‌ریژه‌ری زاراوه‌که‌ بۆی دیاریکردوه‌. وه‌کو نمونه‌یه‌که‌ له‌م تیکه‌لکاریه‌، هه‌ندی له‌ ره‌خه‌گرانی کورد، زاراوه‌ی ده‌قی کراوه‌یان تیکه‌ل به‌ باسه‌کانی «به‌نیو به‌یه‌کداچوونی ژانره‌ ئه‌ده‌بیه‌یه‌کان» کردوه‌. توێژه‌ر پێشنیازی زاراوه‌ی «ده‌قی ئاوێته‌» ده‌کات بۆ ئه‌و ده‌قانه‌ی که‌ جو‌ریکه‌ له‌ ئاوێته‌بوونی ژانره‌کانی ئه‌ده‌ب و هونه‌ر، ئه‌مه‌ش به‌ پێچه‌وانه‌ی هه‌ندی که‌ ده‌قی و آلایان بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ به‌ کاره‌یناوه‌. با‌شتر وایه‌ زاراوه‌ی ده‌قی و آلایان ده‌قی کراوه‌ به‌ مانا ئیکۆیه‌که‌ی به‌ کار به‌ی‌نریت.

سه‌رچاوه‌کان

ئه‌لف. کوردی

ئه‌حمه‌دی، بابه‌ک (۲۰۰۵). *پیکهاته و راقه‌ی ده‌ق*. کتیبی دووه‌م. وه‌رگێرانی: مه‌سه‌وود بابایی هه‌ولێر: سه‌نته‌ری لیکۆلینه‌وه‌ی فیکری و ئه‌ده‌بیی نما.

ئه‌سه‌ود، نه‌وزاد ئه‌حمه‌د (۲۰۱۱). *فه‌ره‌ه‌نگی زاراوه‌ی ئه‌ده‌بی و پرخه‌یی*. سلیمانی: به‌ریوه‌به‌ریتی چاپ و بلا‌وکردنه‌وه‌ی سلیمانی.

بیکه‌س، شێرکۆ (۲۰۰۵). *سه‌رووده‌ به‌ردینه‌کان*. سلیمانی: ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م.

--- (۲۰۰۷). *کتیبی ملوانکه*. سلیمانی: چاپخانه‌ی په‌نج.

حوسین، سه‌نگه‌ر نازم، ریزان س‌ال‌ح مه‌لود (۲۰۱۸). *ژانره‌ ئه‌ده‌بییه‌کان*. هه‌ولێر: ناوه‌ندی ئاویر.

حسه‌ین، له‌تیف (۲۰۱۷). «ده‌ق له‌ چاوه‌روانی خوینه‌ردا». *رامان*. ژ. ۲۴۴، ل. ۹۳ - ۹۸.

خال، شێخ مه‌مه‌دی (۲۰۰۵). *فه‌ره‌ه‌نگی خال*. هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.

عه‌بدو‌ل‌لا، ئیدریس (۲۰۱۸). *ده‌ق‌ناسی ئه‌ده‌بی کوردی*. هه‌ولێر. ئه‌کادیمیای کوردی.

هه‌ژار، عبدالرحمن شرف‌کندی (۱۳۸۱). *هه‌نبانه‌ بۆرینه (فه‌ره‌نگ کوردی - فارسی)*. ته‌هران: سه‌روش.

بی. عه‌ره‌بی

ایکو، أمبرتو (۱۹۹۶). *القارئ فی الحکایة: ترجمه: أنطوان أبوزید*. بیروت: المرکز الثقافی العربی.

--- (۲۰۰۱). *الأثر المفتوح*. ترجمه: عبدالرحمن بوعلی. دمشق: دارالحوار.

ایغلتن، تیری (۱۹۹۲). *مقدمه فی النظرية الأدبية*. ترجمه: ابراهیم العلی. بغداد: دار الشؤون الثقافیة.

بو‌عزیز، وحیدبن (۲۰۰۸). *حدود التأویل*. بیروت: منشورات لاخ‌تلاف.

تشان‌دلر، دانیال (۲۰۰۲). *معجم المصطلحات الأدبية فی علم العلامات*. ترجمه: شاکر عبدالحمید. القاهرة: أكادیمیة الفنون.